

Crisia

Vol. LV, Supliment nr. 1, 2025

INTERFERENȚE. TRECUT, PREZENT, VIITOR

Lucrările Sesiunii Internaționale de Comunicări Științifice
a Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal
10-11 octombrie 2025

Coordonatori:

Gabriel Moisa • Sorin Șipoș

Colectiv redacțional:

**Gruia Fazecaș • Florina Ciure • Ioan Goman
Cornel Abrudan • Ioan Ciorba**

Editura Muzeului Țării Crișurilor
Oradea, 2026

ALBUME ANIVERSARE DEDICATE PRIMARULUI ORADIEI, SAL FERENCZ

Doina-Gabriela ANANIE*

ANNIVERSARY ALBUMS DEDICATED TO THE MAYOR OF ORADEA, SAL FERENCZ

ABSTRACT

Oradea's development in the late 19th century owes a lot to Sal Ferencz, the lawyer who spent 22 years leading the city as mayor. His relentless work, devotion, and dedication to changing the city's face were highly appreciated by all the citizens of Oradea. In 1895, after 20 years as mayor of the town, he was celebrated with great pomp by clerics, officials, and ordinary people. His name will always be linked with the city's growth and flourishing.

Keywords: Sal Ferencz, mayor of Oradea, photographic album, signature album, development, devotion.

Sal Ferencz s-a născut pe 25 mai 1834 la Gyula, comitatul Békés. A fost avocat de profesie. A fost atras și de literatură, având lucrări publicate în buletinul oficial editat de Császár Ferencz, *Divatcsarnok*. A ajuns la Oradea după instaurarea erei constituționale și a fost ales procuror-adjunct al comitatului Bihar, iar din 1875 primar. În 1886 i s-a conferit titlul de Consilier regal, iar în 1892 Ordinul „Coroana de Fier”¹. A fost membru de onoare al Societății literare Szigligeti, fondată de avocatul și scriitorul Rádl Ödön.

În cei 35 de ani petrecuți în administrația publică, socotind aici și cei 22 de ani cât a fost primar, a acționat constant în slujba dezvoltării Oradiei. Principiile sale conservatoare și talentul său gospodăresc au fost apreciate în mod deosebit, lui datorându-i-se creșterea prosperității Oradiei. S-a întâmplat, nu o dată, ca Banca de Economii (Nagyvárad Takarékpénztár)² să crediteze Primăria în contul lui Sal Ferencz și cu aprobarea contabilului-șef³. A lucrat cu o energie de neegalat pentru a elimina neajunsurile și pentru a transforma fața orașului Oradea. Eforturile sale au fost răsplătite, primind mulțumiri și recunoștință din partea tuturor locuitorilor urbei de pe Crișul Repede.

În colecția de fotografii a Secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor, la nr.inv. 7173 se regăsește un album de fotografii realizat de fotografii orădean Fekete Sándor și dedicat de funcționarului primăriei Oradea primarului Sal Ferencz, la împlinirea a 20 de ani de când se afla în fruntea orașului (1875-1895).

Tehnica de tipar folosită este una de lux și a fost realizată la tipografia Láng József⁴ din Oradea. Coperta față este din scoarță de lemn, cu marchetărie pe mai multe planuri: în centru exista un element decorativ de tip floral, probabil din alamă (a rămas doar urma pe copertă); fondul este unul matlasat, înconjurat de o friză decorativă cu elemente repetitive, iar apoi un chenar cu nervuri foarte evidente, între care evoluează o friză cu elemente vegetale din alamă și email *cloisonné*⁵; colțurile cu nervură foarte evidentă au formă pătrată și sunt acoperite cu o placă de alpaca, cu gravură manuală simplă, peste care există o micro-ramă cu profil din alamă în care, cu excepția uneia – cea din colțul dreapta jos –, există piele cu elemente centrale din alamă și cu elemente florale presate la cald; în exterior este un chenar din piele presată la rece, care reia elementele din ecranul central. Cotorul este rotunjit cu șase nervuri și capitalband din mătase roșie și aurie, fără înscrisuri. Coperta spate este din scoarță de lemn acoperită cu piele și chenare concentrice realizate cu roleta. Închizătoarea din alamă este incompletă, lipsind partea din spate. Forțașul folosit pentru blocul de carte este din hârtie cu mătase cașerată. Cartoanele sunt legate de cotor cu pânză de legătorie, iar articulația este mecanică. Colile din carton au paspartu și șliț pentru introducerea fotografiilor. Șnitul este aurit.

Pe foaia de titlu, textul – SZERETETT POLGÁRMESTERÉNEK MŰKÖDÉSÉNEK HUSZADIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL KIVÁLÓ TISZTELETE ÉS RAGASZKODÁSA JELÉÜL:

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal; gabiananie@mtariicrisurilor.ro

¹ Borovszky Samu, *Bihar vármegye és Nagyvárad*, Budapest, 1901, APOLLO Irodalmi Társaság, p. 385.

² A făcut parte din direcțiunea băncii din 1876 până în 1882, iar apoi a fost președinte al Consiliului de Administrație din 1883 până în 1886. Vezi Dr. Bozók Alajos, *A Nagyvárad Takarékpénztár ötven éves története 1847-1897*, Oradea, Tipografia Láng József, 1897, p. 336-358.

³ *Ibidem*, p. 208.

⁴ Tipografia Láng József a funcționat în perioada 1890-1919.

⁵ Tehnică specială folosită la lucrul cu emailul, care permite încastrarea lui în suporturi de metal.

NAGYVÁRAD VÁROS TISZTIKARA 1875 ° 1895⁶ – este realizat prin imprimare serigrafică, tipărit cu auriu, roșu, verde și negru, prin presare la rece⁷.

Fig. 1, 2. Coperta și pagina de titlu ale albumului

Albumul conține 81 de fotografii, virate în sepia cu săruri de argint. Prima, cum era și firesc, este a lui Sal Ferencz. Semnătura atelierului Fekete apare pe imagine. Pe verso este trecut din nou numele atelierului, dar cu șampilă autoadezivă (clei) obținută prin imprimare la tipar înalt. Este singura imagine cu șampilă. Restul pozelor sunt lipite pe carton ornamentat, iar pe față s-a folosit o matriță opacă pe film pentru a trece numele atelierului. Cartonul, care provenea de la firma Bondy Zsigmond din Bécs (Viena), are litografiate pe verso titlul obținut de fotograful Fekete Sándor în 1890, acela de *Fotograf al curții Înalțimii Sale Cezaro-Crăiești Principele Iosif*, medaliile primite la diverse expoziții (Budapesta 1885, Timișoara 1891), precum și adresa unde funcționa atelierul (Nagyvárad, Pável utca. Saját ház – Oradea, Str. Pavel, în casa proprie).

Fig. 3. Sal Ferenc

Fig. 4. Matriță opacă pe film, cu numele atelierului

⁶ „Mult iubitului primar pentru activitatea sa de două decenii, din partea funcționarilor orașului Oradea, cu mult respect și atașament”.

⁷ Mulțumiri d-lui Cornel Abrudan, șeful Secției de Artă, pentru informațiile legate de descrierea albumului și colegilor dr. Ronald Hochhauser și lui Kátocz Zoltán pentru ajutorul acordat la traducerea din limba maghiară.

Fig. 5. Ștampilă autoadezivă

Fig. 6. Verso-ul cartonului folosit pentru fotografii

Cei 80 de funcționari⁸ immortalizați în albumul aniversar sunt, în ordinea imaginilor: Rácz Mihály⁹, Rimler Károly – primar al Oradiei din 1901, Pap János, Dús László, Bordó Ferenc, Darvassy Lajos, Busch Dávid – inginerul-șef al orașului, Dr. Houdny Ferenc, Ragányi János, Hegedűs Géza, Dr. Irám Károly, Cseh Zsigmond, Dr. Baróthy Ákos, Tóth Márton, Dr. Rednik József, Dr. Berkovits Miklós, Iablonoyky Emil, Darvassy Sándor, Komlósi József, Szántó Lajos, Jerő Armin, Papolczy Ferenc, Nemes Jenő, Szűts Géza, Szűts István, Lakos Lajos – arhivarul orașului, Orbán István, Beszedics János, Csordacsics Ferenc, Tokács László, Driva Ödön, Szőke András, Sztarill János, Kelepen Dezső, Szűts Dezső, Beckkai Lajos, Dekker Frigyes, Alexander Lajos, Lindtner Kálmán, Windisch Márton, Márkus János, Kollmann Adolf, Fassic Sándor, Szabó Gábor, Kassay István, Mandel Ferenc, Lőrinczy Gyula, Mertz Antal, Kopolnai Gyula, Markovics Sámuel, Raffai Mihály, Mátray György, Novák János, Csáky József, Tőkés Antal, Magyar Ferenc, Holnapi Béla, Dikker Illés, Sarkadi Ignác, Sáal Szabó István, Urbanovsky Lajos, Kelemen Kálmán, Hollósy Lajos, Nuvizsán Péter, Komornyek Benedek, Sólyom Gyula, Hegedűs Lajos, Mercz József, Marossy Károly, Nagy Antal, Zágonyi Bate Endre, Báthory László, Zeke Ferenc, Hercieg Jenő, Ujfaluzy Zoltán, Pesztesi Ödön, Kálmán József, Hügel Ödön, Darkadi József, Deák József.

Pe lângă albumul fotografic, cu aceeași ocazie, s-a tipărit la aceeași tipografie și un album¹⁰ în care au semnat cetățeni ai orașului Oradea¹¹. Acesta are coperta din carton cu suport de umplutură (burete de mare) și învelitoare din piele cu imprimare aurie în adâncime, colorată în interiorul dintre chenare. În ceea ce privește compoziția, se observă două chenare, unul cu elemente florale și unul cu elemente geometrice, cu două borduri de o parte și de alta a frizei decorative aurii, pe fond roșu. Câmpul central are elemente de alamă traforată de sorginte vegetală, casete cu elemente *cloisonné* și o monogramă centrală cu panglică carmin cu albastru, din care lipsește o volută¹². Cotorul are șase nervuri false, câmpul dintre ele fiind decorat cu elemente rotunjite imprimate la cald cu foiță de aur. Coperta spate are patru butoni de email, cu rol de picioare de susținere. Ștampila seacă a primăriei, din centru, lipsește. Șnitul este aurit, cusut pe fascicule cu cinci coloane de cașerare. Forzațul este șamoa, cu mătase cașerată pe hârtie. Paginile din hârtie industrială au un chenar albastru.

⁸ O bună parte dintre ei se vor regăsi și în mandatul celui care i-a urmat lui Sal Ferencz la conducerea orașului, dr. Bulyovsky József. Vezi Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 211.

⁹ Semnătura olografă se regăsește pe verso-ul fotografiei.

¹⁰ Cele două albume au fost donate muzeului în anul 1937 de către văduva lui Sal Ferencz, Teréz Flaskay, care a fost membră a *Societății de Arheologie și Istorie a comitatului Bihor și a orașului Oradea*. Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor, nr. inv.427/67.

¹¹ Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor, nr. inv. 2768.

¹² Pe voluta lipsă era trecut probabil anul 1875, anul când a acces la funcția de primar.

Albumul conține 145 de pagini și peste o mie de semnături. Semnatarii afirmă faptul că progresul orașului și realizările din ultimii ani au fost strâns legate de conducerea sa înțeleaptă. În cinstea aniversării, fundația creată pentru a sprijini copiii orfani a primit numele de „Fundația primarului Sal Ferencz”¹³.

Galeria semnatariilor a fost deschisă de episcopul diecezei romano-catolice de Oradea, Schlauch Lőrincz. Printre ceilalți semnatari amintim pe episcopul Nogáll János, canonicul Winkler József, membri ai Societății de Arheologie și Istorie a comitatului Bihar și a orașului Oradea – Bunytai Vincze, președinte, dr. Némethi Gyula – secretar, Karácsonyi János – curator și președinte, Gyalókey Lajos – vicepreședinte, Bozóky Alajos – jurist, director al Academiei de Drept din Oradea, dr. Nemes Imre – profesor la aceeași Academie, Rimler Károly – notar al orașului și viitor primar, Moskovits Adolf – fondatorul Fabricii de Spirt și Drojdie din Oradea, Samuel Spitzer – industriaș evreu ce deținea monopolul sării, Rosenthal Adolf – proprietar al unei mori cu aburi, dr. Atanasie Marienescu – folclorist, etnograf, judecător, Fekete Sándor – fotograf, Pekanovits Imre – inginerul-șef al Asociației „Crișul Repede”, Csordacsics Ferencz – maestru constructor, alți funcționari și cetățeni.

Fig. 7. Albumul în care orădenii s-au putut semna

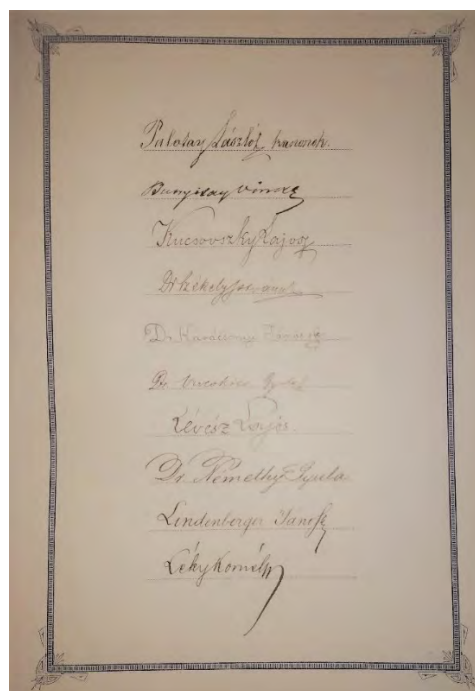
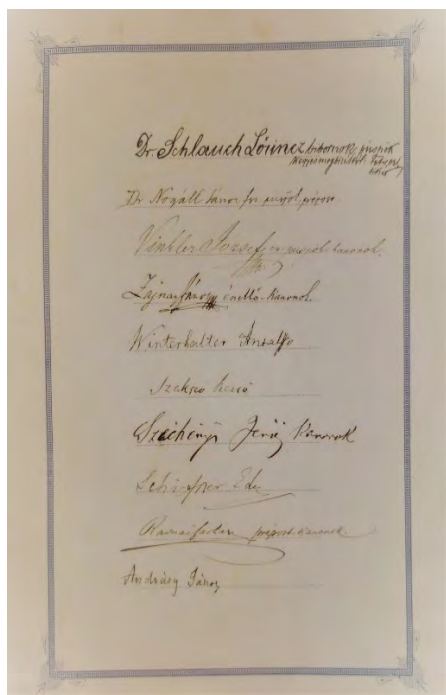

Fig. 8, 9. Exemple de semnături

Dezvoltarea Oradiei la sfârșitul secolului al XIX-lea datorează mult muncii neobosite, devotamentului și energiei investite de cel care a condus frâiele orașului vreme de 22 de ani. Cele două albume dedicate aniversării a 20 de ani în fruntea Oradiei sunt un simbol al recunoștinței întregii comunități pentru activitatea sa neîntreruptă în slujba dezvoltării și prosperității orașului de pe Crișul Repede.

¹³ Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor, nr. inv. 2768, p. 1-5.